

Марусяк Т. С.
tasia,vasilieva@gmail.com
кандидат соціологічних наук
доцент кафедри соціології
історичного факультету
ЛНУ імені Івана Франка
м. Львів, Україна

ПРАВОСВІДОМІСТЬ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Військові конфлікти мають значний вплив на суспільство та його структури. Російсько-українська війна поставила українську державу в екстремальні умови. У соціології екстремальні соціальні умови розглядаються як такі обставини життя, які є тривалими і суттєво виходять за межі норм, що історично склалися у суспільстві, суттєво відхиляються від своїх звичайних, буденних показників, негативно впливають на життєдіяльність особистості, груп та спільнот, пов'язані із загрозами для здоров'я та життя людини [5, С.46]. Соціологічне дослідження правосвідомості в цих умовах дозволяє розуміти, які зміни відбуваються в уявленнях, цінностях та поведінці людей, які переживають війну.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачається «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» [2].

Як зазначають психологи, воєнні дії, як екстремальна та надзвичайна ситуація, суттєво змінюють свідомість особистості, яка переживає такі події. У людей з'являються моделі поведінки, що обмежують її соціальну та громадянську ефективність [4, С.21]. Війна деформує як індивідуальну, так і масову свідомість, що адаптується до нових умов. Одним із соціальних викликів для правосвідомості громадян можуть стати ситуації, що породжують необхідність вибору пріоритетів (можливістю вчинити згідно закону чи обійти його, між приватною і національною безпекою, обов'язком та власною вигодою, матеріальними чи духовними цінностями).

Зважаючи на сказане, актуальним є моніторинг сприйняття населенням норм, обмежень та заборон передбачених воєнним станом. Метою нашої розвідки є дослідження напрямів розвитку правосвідомості населення України в умовах воєнного стану, виявлення тих явищ, які мають вплив на формування (не)правових практик. Такі знання становлять особливий інтерес, оскільки дають можливість розробити стратегію зниження рівня злочинності в державі, долання правового нігілізму та цинізму.

Правосвідомість – це особлива форма відображення правової дійсності, що є складовою суспільної, групової (у т.ч. колективної), індивідуальної свідомості, становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення суб'єктів про діюче та бажане право, та є рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки [3, с. 62].

Індивіди та групи через призму категорій законного та незаконного, справедливого та несправедливого, морального та аморального, допустимого та недопустимого, ефективного чи неефективного оцінюють правову систему (діяльність органів у цій сфері, законодавство), себе та інших, обирають власні поведінкові моделі. В цьому контексті ми можемо говорити про наявність правових чи неправових соціальних практик, що вкорінюються у повсякденній поведінці індивідів.

Під неправовими соціальними практиками ми будемо розуміти різноманітні дії та поведінку соціальних суб'єктів, які суперечать встановленим державою законам і правилам. Ці практики можуть виникати як результат низки факторів, таких як відсутність ефективною правової системи, соціальна нерівність, корупція, політична нестабільність, деформації правосвідомості тощо та становити основу зміни чи консервації соціальних порядків, зокрема в українському суспільстві в умовах війни.

Декларативно Україна є правовою державою, що означає дотримання верховенства права, забезпечення здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина. В умовах воєнного стану втручання держави у приватну

автономію індивіда з метою забезпечення загального блага породжує необхідність балансування між принципами / цінностями захисту власних прав (на свободу і життя) та національною безпекою. Обмеження воєнного стану, що розцінюються як порушення прав людини, можуть стати однією з причин деформації правосвідомості та мати наслідком поширення/вкорінення неправових соціальних практик.

Нами було проведене онлайн опитування на тему: «(Не)правові соціальні практики в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану» впродовж листопада-грудня 2023 року (N=400) [1].

Висновки, які можна зробити виходячи із отриманих результатів:

1) Найбільш ефективними нормами воєнного стану опитані вважають такі як: блокування інтернет-ресурсів, країни-агресора (77,9%); комендантську годину (68,8%); правову норму згідно з якою під час воєнного стану неможливе проведення виборів (55,2%). Натомість, найменш ефективними опитані вважають: обмеження права на свободу думки, слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (15 %); заборону проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій та ін. (37,4 %); обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (34,7 %).

2) Нормами, які у сприйнятті опитаних істотно обмежують права виявились: обмеження права на свободу думки та слова (56,7%); заборона масових зборів, мітингів, походів (53,5 %); обмеження права на таємницю листування (52,7%).

3) З усіх оцінених респондентам неправових практик найменш суспільно небезпечними, на їхню думку, є: ухилення від мобілізації; порушення комендантської години; незаконний виїзд військовозобов'язаних за кордон; невиконання безпекових вимог та обмежень (комендантська година, неналежне облаштування укриттів та ін.).

4) На думку опитаних, найбільш суворим має бути покарання зловживань у сфері державних оборонних закупівель, а також правопорушень пов'язаних із поширенням інформації, що сприяє ворогу та завдає шкоди суспільству і

збройним силам. Найменш суворо, натомість, слід карати порушників обмежень комендантської години.

У ході дослідження було виявлено, що ефективність норм воєнного стану залежить в тому числі і від їхнього впливу на забезпечення основних прав і свобод людини. Отримані результати свідчать про необхідність подальших досліджень правосвідомості та можливих проявів її деформації з метою забезпечення соціального порядку, підтримки правової системи держави із верховенством прав людини, навіть в умовах триваючої війни.

Використана література:

1. Дані авторського дослідження (онлайн опитування, проведене у листопаді-грудні 2023 року, кількість респондентів - 400)
2. Закон України « Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Марусяк Т. С. Деформації правосвідомості: типологія та межі норми. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право.2013. №4. С.62-67
4. Негативні психологічні явища у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту / В. М. Духневич, О. М. Кочубейник, О. Ю. Осадько, З. Ф. Сіверс ; за наук. ред. В. М. Духневича ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 188 с.
5. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.